

TÜRKİYE MUHASEBE STANDARTLARINA GÖRE FİNANSAL ARAÇLARIN MUHASEBELEŞTİRİLMESİ

ACCOUNTING FOR FINANCIAL INSTRUMENTS IN TURKISH ACCOUNTING STANDARDS

Doç. Dr. İsmail Ufuk MISIRLIOĞLU*

Öz

Türkiye Muhasebe Standartları Kurulu (TMSK), 2006 yılında TMS 32, “Finansal Araçlar: Sunum” ve TMS 39, “Finansal Araçlar: Muhasebeleştirme ve Ölçme” muhasebe standartlarını ve 2007 yılında ise TFRS 7 “Finansal Araçlar: Açıklamalar” standardını yayımlamıştır. Söz konusu standartlar, oldukça kapsamlı koşullar içermektedir. Bu makalenin amacı, Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu (IASB) tarafından yayımlanan standartlar ile tam uyumlu olan bu standartların temel ilke ve uygulama esaslarını ele almak ve çözümlenektir.

Anahtar sözcükler: Finansal araçlar, TMS 32, TMS 39, TFRS 7.

Abstract

The Turkish Accounting Standards Board (TMSK) issued TMS 32, “Financial Instruments: Disclosure and Presentation” and TMS 39, “Financial Instruments: Recognition and Measurement” in 2006, and TFRS 7, “Financial Instruments: Disclosures” in 2007. These standards comprise a very comprehensive set of requirements. The aim of this paper is to discuss and analyse fundamental principles and applications of these standards in full compliance with the standards issued by International Accounting Standards Board (IASB).

* University of the West of England, U.K. www.iasb.org

Keywords: Financial instruments, TMS 32, TMS 39, TFRS 7.

1. Giriş

Finansal piyasalar, 1980'li yıllardan itibaren bono ve hisse senedi gibi geleneksel finansal araçlardan daha karmaşık finansal araçlara doğru hızlı bir geçiş yapmıştır. Bu geçişte faiz oranları, yabancı para birimleri ve ürün fiyatlarındaki sürekli değişimin önemli bir etkisi olmuş ve finansal risklere karşı çeşitli risk yönetim yöntemleri geliştirilmiştir. Bu değişim sürecinde; geleneksel borçlanma araçları yanında, vadeli işlem sözleşmeleri (futures), opsiyon (options), faiz oranı takası (interest rate swap) gibi finansal türev ürünleri yaygın olarak kullanılmıştır. Böylece, karmaşık finansal araçlara ve türev ürünlerine ilişkin ekonomik işlemlerin ölçülmesi ve finansal tablolarda raporlanmasıyla ilgili mevcut muhasebe standartlarının yetersiz olması, daha kapsamlı bir muhasebe standardının hazırlanarak yayımlanmasını zorunlu kılmıştır. Uluslararası Muhasebe Standartları Kurulu (IASB)¹ 1990'lı yılların başından itibaren yürüttüğü çalışmalar sonucunda bu konudaki uluslararası muhasebe standartlarını yayımlamış ve yürürlüğe koymuştur. Diğer taraftan, ülkemizdeki ulusal muhasebe

standartlarını saptamak ve yayımlamakla görevli olan Türkiye Muhasebe Standartları Kurulu (TMSK)², kuruluşundan bu yana yaptığı özverili çalışmalar sonucunda finansal araçlar ile ilgili ve uluslararası muhasebe standartlarıyla tam uyumlu olan ulusal muhasebe standartlarını 2006 yılı sonunda Resmi Gazete'de yayımlayarak yürürlüğe koymuştur. Söz konusu standartlar şöyledir:

- Türkiye Muhasebe Standardı (TMS) 32: *Finansal Araçlar: Sunum* (TMSK, 2006a).
- Türkiye Finansal Raporlama Standardı (TFRS) 7: *Finansal Araçlar: Açıklamalar* (TMSK, 2007).
- Türkiye Muhasebe Standardı (TMS) 39: *Finansal Araçlar: Muhasebeleştirme ve Ölçme* (TMSK, 2006b).

2. Finansal Araçlar: Sunum, TMS 32

Bu standardın temel amacı, bir işletmedeki finansal araçların borç veya öz sermaye olarak sunulması ile finansal varlık ve finansal borçların netleştirilmelerine ilişkin ilkeleri belirlemektir.

Finansal araç, bir işletmenin finansal varlığı ile diğer bir işletmenin finansal borcunda ya da hisse senedine dayalı bir finansal araçta artışa neden olan

¹ www.iasb.org

² www.tmsk.org.tr

herhangi bir sözleşme olarak tanımlanır ve temelde üç gruba ayrılır:

- Finansal varlıklar: Nakit ve nakit benzerleri, alacaklar, alacak senetleri, bir başka işletmenin hisse senetleri (iştirakler ve bağlı ortaklıklar hariç), hazine bonusu, devlet ve özel kesim tahvilleri gibi borçlanma senetlerine yapılan yatırımlar.
- Finansal borçlar: Ticari borçlar, borç senetleri, krediler, bedeli nakden ödenecek mal ve hizmet alımına ilişkin tahakkuklar, ihraç edilen borçlanma senetleri, imtiyazlı hisse senetleri.
- Türev finansal araçlar: Türev araçlar; bir faiz oranına, ürün fiyatına ya da döviz kuruna bağlı olarak değer oluşturan ve sahibine sözleşmesel hak ve yükümlülükler sağlayan finansal araçlardır. Türev finansal ürünleri belirleyen üç temel nitelik vardır. Bunlar TMS 39/9 da belirtilmiştir; (1) türev finansal aracın değerinin piyasa koşullarındaki değişikliklere karşı duyarlı olması diğer bir ifadeyle, bir faiz oranındaki veya döviz kurundaki ya da fiyat veya oran endekslerindeki değişikliklerin bir sözleşme ile belirlenmiş hak ve yükümlülüklerin değerini de-

ğiştirmesi, (2) bir başlangıç yatırımı gerektirmemesi ya da çok küçük miktarlarda yatırım gerektirmesi, (3) sözleşme bedelinin gelecek bir tarihte ödenmesidir. Türev finansal araçlar ile ilgili sözleşmeler içinde en yaygın olarak kullanılanlar aşağıdaki gibi sınıflandırılabilir:

- a. Seçimlik sözleşmeler (*options contracts*)
- b. Vadeli işlem sözleşmeleri (*forward contracts*)
- c. Organize vadeli işlem sözleşmesi (*futures contract*)³
- d. Vadeli takas sözleşmeleri (*swap contracts*)⁴
- e. Vadeli işleme konu ticari mal sözleşmeleri (*commodity contracts*)⁵

Bu sözleşmeler alınıp satılabilir sözleşmelerdir. Alan açısından finansal varlık niteliğinde olup, yükümlülük altındaki işletmede ise finansal borç niteliğindedir.

Genel olarak tüm finansal araçlar sözleşmeye dayalıdır. Finansal varlık ya da borçların kapsadığı haklar veya yükümlülükler, iki veya daha fazla taraf-

³ Futures, bir malı veya bir döviz ya da finansal bir aracı önceden belirtilen tarihte belli bir fiyattan satın alma ya da satma hakkı veren sözleşmelerdir. Sözleşmenin fiyatı alıcı ile satıcı arasında belirlenir. (Downes J. ve Goodman J.E, 2003, s.279).

⁴ Swap, bir menkul kıymeti başka bir menkul kıymet ile değiştirme hakkı veren sözleşmelerdir. (Downes J. / Goodman J.E, 2003, s.694).

⁵ Sözleşme sahibine belli bir miktardaki malı belli bir tarihte ve belli bir fiyattan satın alma hakkı veren sözleşmelerdir. (Downes J. / Goodman J.E, 2003, s.123).

lar arasında yapılan anlaşmaların bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Nitelikte alınan, verilen veya takas edilen sözleşmesel haklar ve yükümlülükler finansal varlık ya da borçları oluşturur. Buna nakit ve benzeri varlıklarda dahildir. Çünkü bir işletmenin bankasında mevcut bulunan nakit, işletme ile banka arasındaki bir sözleşme kapsamında taraflara hak ve yükümlülük sağlar ve bu yüzden söz konusu nakit banka için bir finansal borcu ve işletme için ise bir finansal varlığı temsil eder. Aynı şekilde ticari borçlar (finansal borç) veya ticari alacaklar (finansal varlık) da bir sözleşmesel yükümlülük ve hak sağlayan finansal araçlardır.

TMS 32’de açıklanan bir başka temel ilke ise hisse senedine dayalı bir finansal aracın koşullarını taşımayan araçların finansal borç olarak bilançoda sınıflandırılması esasıdır. Böyle bir durumda finansal aracın işletmenin bilançosunda sınıflandırılmasında yasal şekilden ziyade özüne bakılır. Örneğin ihraç eden işletmeye belli bir tarihte ve tutarda geri alma hakkı veren imtiyazlı hisse senetleri görünürde hisse senedine dayalı bir finansal araç olmakla birlikte özünde bir finansal borçtur. Bu yüzden işletmenin bilançosunda borçlar sınıfında raporlanmalıdır. Bunun dışında bir işletme türev olmayan bileşik bir finansal araç da ihraç etmiş olabilir. Bileşik finansal

araç, bünyesinde borç ve hisse senedi bileşenlerinin her ikisini birden taşıyan bir finansal borç (ihraç eden açısından) veya finansal varlıktır (bu varlığı alan açısından). Örneğin hisse senedine dönüştürülebilir tahvil ihraç eden bir işletmenin, ihraç ettiği tahvillerin değeri ile sözkonusu tahvilleri hisse senedine dönüştürme opsiyonu için ödenecek bedeli ayırması gerekir. Bu bileşenler; ihraç eden işletmenin bilançosunda, borçlar (tahviller için) ve öz sermaye hesap grublarında (hisse senedi opsiyonu için) ayrı ayrı raporlanır.

Bir finansal varlık ve borcun birbirine mahsup edilmesi (netleştirilmesi) kural olarak mümkün değildir. Bunun iki istisnası vardır: ya netleştirme konusunda yasal bir düzenleme olabilir ya da net esasa göre ödemede bulunma ya da varlığı edinme ve borcu ödeme işlemlerini eş zamanlı olarak gerçekleştirme durumu söz konusu olabilir. Ancak bu durumlarda netleştirmeye izin verilmiştir.

TMS 32’deki bir başka düzenleme ise, işletmenin kendi hisse senetlerini satın alması durumunda bu işlemlerin nasıl muhasebeleştirileceğine yöneliktir. Eğer bir işletme yasaların izin verdiği ölçüde kendi hisse senetlerini geri satın alırsa, satın alınan hisse senetleri işletme bilançosunda öz sermayeden düşülerek raporlanır. Hisse senetlerinin geri alışından, tekrar satı-

şından, ihracından ya da iptalinden dolayı gelir tablosuna herhangi bir kazanç ya da kayıp yansıtılmaz.

3. Finansal Araçlar: Açıklamalar, TFRS 7

Bu bir açıklama standardıdır ve amacı; bir işletmenin finansal araçlar nedeniyle maruz kaldığı risklerin niteliği ve düzeyi ile o işletmenin sözü edilen finansal riskleri yönetme şekliyle ilgili bilgileri, ilgili işletmenin finansal tabloları aracılığıyla kamuoyuna açıklamaktır. Bu açıklamalar, finansal tablo kullanıcılarının bu konudaki bilgileri değerlendirebilmeleri amacıyla yapılır.

Bu standart, bir işletmenin taşıdığı finansal risklerle ilgili önemli miktarda sayısal ve niteliksel açıklamayı gerekli kılmaktadır. Söz konusu finansal riskleri üç ana grupta toplamak mümkündür:

- Kredi riski: Finansal aracın taraflarından birinin yükümlülüğünü yerine getirmemesi nedeniyle diğer tarafta finansal bir kayıp veya zarar meydana gelmesi riskidir. Bu risk karşı taraftan kaynaklanır.
- Likitide riski: Bir işletmenin finansal borçlardan kaynaklanan yükümlülükleri yerine getirmekte zorlanması riskini ifade eder ve işletmenin kendinden kaynaklanır.

• Piyasa riski: Bu risk türü; piyasadaki fiyat değişiklikleri karşısında, finansal araçların piyasa değerinde ya da işletmeye olabilecek nakit akışlarında meydana gelebilecek değişiklikleri kapsamaktadır. Finansal aracın türüne göre bu riskler faiz oranlarındaki değişim riski olabileceği gibi döviz kurlarındaki değişim riski ya da benzer başka bir finansal risk de olabilir. Örneğin; daha önce piyasa faiz oranı %10 iken ihraç edilen bir tahvilin değeri, piyasa faiz oranının %12'ye yükselmesi durumunda değeri düşecek aksi durumda artacaktır. Böylece potansiyel bir kayıp ya da kazanç oluşabilecektir.

4. Finansal Araçlar: Muhasebeleştirme ve Ölçme, TMS 39

Bu Standardın amacı; finansal varlıkların, finansal borçların ve finansal olmayan kalemlerin (ticari mallar, maddi duran varlıklar, maddi olmayan duran varlıklar gibi) alım veya satımına ilişkin sözleşmelerin muhasebeleştirme ve ölçülmesine yönelik ilkeleri belirlemektir. Finansal araçlarla ilgili bilgilerin sunumuna ilişkin hükümler "TMS 32 Finansal Araçlar: Sunum" Standardında yer almaktadır. Finansal araçlara ilişkin olarak kamuoyuna yapılması gereken açıklamalara yönelik hükümler ise "TFRS 7 Finansal Araçlar: Açıklamalar" Standardında yer almaktadır.

TMS 39' a göre finansal araçlar dört ana kategoride sınıflandırılmıştır ve temel kriterleri şöyle özetlenebilir (Mısırlıoğlu, 2005):

a) Gerçeğe uygun değer farkı kâr veya zarara yansıtılan finansal varlık veya finansal borçlar: Bunlar, bir yıldan kısa vadede satılmak ve fiyat dalgalanmaları sonucunda kar elde etmek amacıyla satın alınan finansal varlıklar ya da yakın bir tarihte geri alınmak üzere yüklenilen finansal borçlardır. Satılmak amacıyla alınan hisse senetleri, tahvil ve bono gibi borçlanma senetleri, türev finansal varlıklar bu gruba örnek teşkil eder. Bu varlıklar ve borçlar gerçeğe uygun değer (piyasa değeri) ile değerlendirilir ve finansal varlıklar bilançonun dönen varlıklar hesap sınıfında, finansal borçlar ise kısa süreli borçlar sınıfında raporlanır. Gerçeğe uygun değerde meydana gelen değişiklikler, kar ve zarar hesabı ile ilişkilendirilir.

b) Vadeye kadar elde tutulacak finansal varlıklar veya borçlar: Belirli veya sabit ödemeleri olan, sabit bir vadesi bulunan ve yönetimin vadeye kadar nakit değerine ihtiyaç duymaksızın elde tutma niyetinde olduğu finansal varlıklar ya da bu kapsamda ihraç olunan finansal borçlardır. Bir finansal varlığı ya da borcu bu kapsama alacak koşulların, varlıkların finansal tablolara ilk alınma anından itibaren her bilanço tarihinde yeniden sorgulanması

gerekir. Bu gruba giren finansal varlık veya borç yatırımları “itfa edilmiş maliyet” esasına göre değerlendirilerek, bir yıldan kısa ya da bir yıldan uzun vadeli olmalarına göre bilançonun dönen varlıklar veya duran varlıklar hesap sınıfında veya kısa süreli borçlar ya da uzun süreli borçlar hesabında raporlanırlar. Hisse senetleri veya benzeri öz sermaye araçları sabit bir vadeye sahip olmadıkları için bu gruba girmezler. Buna ilave olarak, türev finansal araçlar da belirli veya sabit bir ödemeye sahip olmadıkları için bu kategoride değerlendirilmezler. Vadeye kadar elde tutulacak finansal varlıklarda işletme yönetiminin bu yöndeki niyeti önemli bir rol oynamaktadır. Önemsiz tutarlar dışında, vadeye kadar elde tutmak amacıyla alınan ve “vadeye kadar elde tutulacak varlık” olarak sınıflandırılan bir finansal varlığın satılması veya niyet değiştirilerek bir başka grupta (alım satım amaçlı ya da satılmaya hazır varlıklar grubunda) raporlanması durumlarında, bu grupta raporlama yapma olanağı iki yıl süreyle askıya alınmaktadır. Böyle bir durumda iki yıl boyunca vadeye kadar elde tutma niyetiyle alınan finansal varlıklar, gerçeğe uygun değerle değerlendirilmek zorunda kalacaktır.

c) Krediler ve alacaklar: Bu varlıklar, doğrudan borç vermek ya da mal veya hizmet satmak suretiyle oluşan, aktif bir piyasaya kayıtlı olmayan varlıklar-

dır. Bu varlıklar, belirli veya sabit ödemeleri olan varlıklar olup, ödeme vadelerinin önceden belirlenmiş olma şartı bulunmamaktadır. Bu özellik; kredi ya da alacakları, vadeye kadar elde tutulacak varlıklardan ayırmaktadır. Dolayısıyla, işletme yönetiminin bu varlıkları vadeye kadar elde tutma niyetinin bulunup bulunmamasının bir önemi yoktur. Bu gruba dahil olan varlıklar arasında; aktif bir piyasaya kayıtlı olmayan borçlanma araçları, bankadaki nakit mevcudu ve diğer geleneksel kredi ve alacaklar yer almaktadır. Vadeye kadar elde tutulacak finansal varlıkların değerlendirilmesinde olduğu gibi, krediler ve alacakların değerlendirilmesinde de itfa edilmiş maliyet yöntemine göre değerlendirilmesi benimsenmiştir.

d) Satılmaya hazır finansal varlıklar:
Bunlar;

- Gerçeğe uygun değer farkı kâr veya zarara yansıtılan finansal varlıklar,
- Vadeye kadar elde tutulacak varlıklar veya
- Krediler ve alacaklar dışında kalan ve türev olmayan finansal varlıklar olarak tanımlanmıştır.

Bu grupta raporlanması istenen en yaygın yatırım aracı, portföy yatırımlarıdır. Bunlar yukarıdaki varlıklar dışında kalan hisse senedine veya bir borsaya kayıtlı borçlanma senedine dayalı finansal varlıklardır. TMS 39,

satılmaya hazır finansal varlıkların değerlendirilmesinde, gerçeğe uygun değer esasını benimsemiştir. Buna göre, satılmaya hazır finansal varlıkların gerçeğe uygun değerinde, diğer bir ifadeyle piyasa değerinde, meydana gelen değişim sonucunda oluşan kazanç ya da kaybın, kar ve zarar hesabı yerine geçici olarak öz sermaye hesap sınıfında raporlanması gerekir. Böylece, TMS 39, bu varlık grubunda diğerlerine göre farklı bir uygulama yapmıştır. Ancak, bir finansal varlığın borsaya kayıtlı olmaması ve dolayısıyla aktif bir piyasa fiyatının bulunmaması ya da böyle bir varlığın türev finansal işleme konu olması durumunda, gerçeğe uygun değer güvenilir olarak ölçülemeyecektir. Bu durumda, satılmaya hazır finansal varlığın değerlendirilme ölçüsü, gerçeğe uygun değer yerine maliyet bedeli olacak ve bilanço tarihinde bu varlık maliyet bedeli ile raporlanacaktır. Maliyet bedeli ile raporlama yapılması durumunda; söz konusu finansal varlığın değeri, varlıklar değer düşüklüğü standardına tabi olacaktır.

TMS 39'a göre, varlığın piyasa fiyatının mevcut olmaması durumunda gerçeğe uygun değer tesbiti için iskonto edilmiş nakit akımları veya benzer modeller kullanarak genel kabul görmüş değerlendirme tekniklerinden yararlanılabileceği belirtilmiştir. Ancak kullanılan teknikler sonucunda bulu-

nacak değer in doğrulanabilir ve güvenilir olması şarttır. Aksi halde, maliyet bedeli ile değerlendirilecektir.

Çeşitli örnekler:

I. Bir finansal varlığın gerçeğe uygun değerle değerlendirilmesi: Bir işletmenin elinde, hisse senetleri İMKB’de işlem gören bir başka şirketin 10,000 adet hisse senedi bulunduğunu varsayalım. Bu şirket elindeki bu hisse senetlerini alım-satım amaçlı olarak bulunduyorsa yani amacı kısa vadede kar elde etmek ise o takdirde bu hisse senetlerini “gerçeğe uygun değer farkı kâr veya zarara yansıtılan finansal varlıklar” hesabında sınıflandıracak ve hisse senetlerini bilanço tarihindeki kapanış değeri ile değerlendirerek aradaki değişim farkını (borsadaki kapanış değeri – kayıtlı değer) kar ve zarar hesabına (gelir tablosuna) aktaracaktır. Eğer işletmenin niyeti bu hisse senetlerini uzun vadede elde tutmak ise bu hisse senetlerini “satılmaya hazır varlıklar” hesabında sınıflandıracak ve bilanço tarihindeki değerlendirme sonucunda oluşacak değişim farkını öz sermaye’de raporlayacaktır. İşletmenin bu niyeti bir muhasebe politikası olarak dipnotlarda açıklanmak zorundadır.

II. Bir finansal borcun itfa edilmiş maliyet değeri ile değerlendirilmesi: Bir işletmenin 1 Ocak 2008 tarihinde üç

yıl vadeli 100,000 YTL nominal değerinde ve yıllık %20 oranında sabit faiz ödemeli bir tahvil ihraç ettiğini düşünelim. Tahvilin ihraç edildiği tarihte piyasada geçerli olan faiz oranının (hazine bonusu veya devlet tahvil faiz oranları emsal alınabilir) %15 olduğunu varsayalım. Bu durumda işletme, tahvillerin ilk kayıt tarihindeki değerini hesaplayarak bunları bilançosunun finansal borçlar hesap grubunda raporlayacaktır. Tahvillerin ilk kayıtlı değeri, ihraç tarihindeki peşin değerine eşittir. Bu durumda tahvilin gelecekteki değeri olan toplam 160,000 YTL’nin (100,000 YTL anapara + 60,000 üç yıllık faiz toplamı) ihraç tarihindeki geçerli faiz oranı (%15) üzerinden bugünkü değerine getirilmesi gerekir. Yani, tahvilin ana parasının peşin değeri = $100,000 / (1 + 0.15)^3 = 65,752$ YTL olarak hesaplanacak ve üç yıllık faiz bedelinin peşin değeri olan 45,665 YTL⁶ ile toplanarak toplam bugünkü değer hesaplanacaktır. Tahvil 111,417 YTL değer üzerinden kayıtlara alınacaktır. İlk yılın sonunda (31.12.2008) tahvilin değeri 111,417 + (111,417 x %15 faiz) = 128,130 YTL olacaktır. Aradaki 16,713 YTL tutarındaki faiz gideri (128,130-111,417) gelir tablosuna yansıtılacaktır. Ertesi yılın ilk günü tahvil sahiplerine kupon ödemesi yapılacağından tahvilin 1.1.2009’daki değeri 128,130-

⁶ $20,000/1.15 + 20,000/1.15^2 + 20,000/1.15^3 = 45,665.$

$(100,000 \times \%20) = 108,130$ YTL olacak ve 31.12.2009'da $108,130 \times 1.15 = 124,349$ YTL'den bilançoya alınacaktır. 1.1.2010'da 20,000 YTL kupon ödemesi yapılacağından tahvilin değeri 104,349 YTL olacak ve yıl sonunda ise yine %15 faiz gideri tahakkuk ederek tahvil 120,000 YTL değerle bilançoya alınacaktır. Takip eden yılın ilk gününde kupon ve anapara ödemesi yapılarak hesap kapatılmış olacaktır.

III. Ticari alacaklar veya ticari borçların değerlendirilmesi: Bir işletme bilanço tarihi itibarıyla elinde bulundurduğu ticari alacak ve boçları itfa edilmiş maliyet değeri ile bilançoya almak zorundadır. Dolayısıyla alacak ve borçların bilanço tarihindeki geçerli faiz oranı üzerinden peşin değerine indirilmesi ve bilançoya alınması gerekir.

IV. Personele verilen borçlar: Bir işletmenin çalıştığı personele üç ay sonra maaşından mahsup edilerek tahsil edilmek üzere 1,200 YTL tutarında faizsiz borç para verdiğini ve o tarihte piyasada geçerli olan faiz oranının %14 olduğunu varsayalım. Verilen bu bedel bir kredi niteliği taşıdığından itfa edilmiş maliyet değeri üzerinden bilançoda raporlanacaktır. Dolayısıyla gelecekte tahsil edilecek 1,200 YTL'nin ilk kayıt tarihindeki peşin değerini bulmak gerekir. Buna göre peşin değer = $1,200 / (1+0.14)^{(3/12)} =$

1,161 YTL üzerinden söz konusu alacağın bilançoya alınması gerekir. Aradaki 39 YTL tutarındaki faiz farkının "TMS 19 Çalışanlara Sağlanan Faydalar" standardına göre muhasebeleştirilmesi gerekir.

V. Bir türev sözleşmenin değerlendirilmesi: Bir işletmenin Aralık 2008 tarihini takip eden üç aylık dönem içinde YTL'nin ABD doları karşısında değer kaybına uğrayacağına ilişkin bir beklentisi olduğunu ve bunun sonucunda 3 ay vadeli bir işlem sözleşmesi (forward) satın aldığını ve işlem maliyetinin olmadığını düşünelim. İşletmenin bu sözleşme kapsamında, üç ay sonra 1 ABD doları = 1.2 YTL döviz kuru oranı üzerinden 100,000 ABD doları satın almayı garanti altına aldığını ve bilanço tarihi olan 31.12.2008'de döviz kurunun 1 ABD doları = 1.4 YTL olduğunu varsayalım. İşletme, söz konusu türev sözleşmeyi bir finansal varlık olarak bilançosuna alacak ve "gerçeğe uygun değer farkı kâr veya zarara yansıtılan finansal varlıklar" hesap sınıfında raporlayacaktır. Bu durumda; 31.12.2008 tarihli bilançoda yer alacak türev sözleşmesi 100,000 ABD doları $X (1.4-1.2) = 20,000$ YTL değerle raporlanacaktır. Bu değer, 2008 yılı gelir tablosuna bir kazanç unsuru olarak yansıtılacaktır.

5. Finansal Riskten Korunma Muhasebesi (Hedge Accounting)

İşletmeler, yaptıkları ekonomik işlemlerin sonucunda yüklendikleri finansal risk oranını azaltmak ve bu risklerin oluşturacağı olası nakit akışlarını kontrol altında tutmak isterler. Bu amacı gerçekleştirmek için finansal riskten korunma (FRK) amaçlı çeşitli işlemler gerçekleştirmek suretiyle bilançoda yer alan varlık ya da borçlardan kaynaklanan finansal riskleri bertaraf ederler. Örneğin, Avrupa'dan ithal edilen hammaddeyi işleyerek ABD'ye ihraç eden bir işletme sürekli bir finansal risk taşır. Bu risk döviz kurlarındaki değişikliklerden kaynaklanır. Çünkü bu işletmenin genelde ticari alacakları ABD doları, ticari borçları ise EURO temelli olacaktır. ABD dolarının EURO karşısında değer kaybetmesi durumunda işletme zarar edecektir.

İşte bu tür finansal riskleri azaltmak hatta ortadan kaldırmak amacıyla, işletme yönetimleri çeşitli FRK stratejileri geliştirmişlerdir. Risk yönetimi olarak da ifade edilebilecek en yaygın FRK stratejileri arasında; faiz oranı takası (interest rate swap), ürün takası (commodity swap), döviz kuru takası, vadeli işlem sözleşmeleri ve opsiyonlar yer almaktadır. Bunlara genel olarak türev sözleşmeler adı da verilmektedir.

FRK muhasebesi, yukarıda sözü edilen işlemlerin nasıl muhasebeleştirileceği konusundaki uygulama esaslarını gösteren bir raporlama yöntemidir. TMS 39, işletmelerin isteğe bağlı olarak FRK muhasebesini kullanmalarına izin vermektedir. Genel olarak bir FRK işleminde iki taraf vardır: FRK aracı (hedging instrument) ve FRK konusu kalem (hedged item).

Standart; FRK aracını, gerçeğe uygun değerinin veya nakit akışlarının finansal riskten korunma konusu kalemin gerçeğe uygun değerindeki veya nakit akışlarındaki değişiklikleri dengelemesi beklenen türev araç ya da türev olmayan finansal varlık veya borçlar şeklinde tanımlamıştır.

FRK konusu kalem ise; (a) İşletmeyi, gerçeğe uygun değerinde veya gelecekte elde edilecek nakit akışlarında değişiklik olması riskine maruz bırakan ve (b) finansal riskten korunan olarak sınıflanan bir varlık, yükümlülük, kesin taahhüt, gerçekleşme olasılığı yüksek tahmini işlem veya yurtdışı işletmedeki net yatırım şeklinde tanımlanmıştır.

Bu tanımlardan genel olarak FRK muhasebesinde iki yöntemin ön plana çıktığı görülmektedir. Bunlar, gerçeğe uygun değer riskinden korunma ve nakit akış riskinden korunma muhasebesidir.

Gerçeğe uygun değer riskinden korunma muhasebesinde, bilançoda mevcut bulunan bir varlığın, yükümlülüğün veya henüz bilançoda yer almayan ya da muhasebeleştirilmemiş ancak kesinleşmiş bir yükümlülüğün piyasa değerinde meydana gelebilecek değişimin etkisi yok edilmeye çalışılır. Sabit faizli borçlanma senetleri veya finansal olmayan sabit fiyatlı yükümlülükler ya da varlıklar bunlara örnek gösterilebilir.

Örneğin, bir işletmenin ticari amaçlı petrol stokları bulunduğunu varsayalım. Petrol fiyatlarındaki değişimin işletmenin elindeki stoklara olumlu veya olumsuz bir etkisi olacaktır. Olumsuz etkinin varlığı halinde, işletmenin bu değişimden kaynaklanan bir fiyat riski taşıdığı söylenebilir. Çünkü petrol fiyatlarının düşmesi durumunda işletmenin kar marjı azalacak ve hatta zarar dahi söz konusu olabilecektir. İşte işletme taşıdığı finansal riski bertaraf etmek amacıyla bir türev sözleşme satın almış olabilir. Eğer söz konusu sözleşme FRK amacıyla satın alınmışsa o takdirde gerçeğe uygun değer riskinden korunma muhasebesi yöntemi uygulanabilir.

Şimdi bu örneği rakamlarla ifade edelim. İşletmenin elinde Temmuz ayının sonunda satmak üzere 120,000 YTL maliyet bedelli (1000 varil x 120 YTL) petrol olduğunu ve petrol fiyatlarında bir düşüş beklediğini dolayı-

sıyla bu düşüşten olumsuz etkileneceğini ve bu etkiyi ortadan kaldırmak amacıyla Mayıs ayında vadeli bir işlem sözleşmesine (forward) girdiğini varsayalım. Vadeli işlem sözleşmesine göre vade sonunun 31 Temmuz olduğunu ve vade sonunda işletmenin elindeki petrolü 120,000 YTL bedelle (1000 varil x 120 YTL) satma garantisini olduğunu düşünelim. Haziran ayının sonunda petrol fiyatlarının piyasa değerinin varil başına 108 YTL olarak gerçekleştiğini varsaydığımızda işletmenin 1000 varil x 12 YTL= 12,000 YTL tutarında bir kayba uğrayacağı açıktır. Ancak işletmenin elinde söz konusu petrol stoklarını varil başına 120 YTL'den satma hakkı bulunduğu için 12,000 YTL (120,000 YTL - 108,000 YTL) kazanç elde ederek söz konusu kaybını bertaraf edebilecektir. Böylece gerçeğe uygun değer riskinden korunma sağlanmış olacaktır.

Şimdi bu açıklamaları muhasebeleştirme açısından değerlendirelim:

- Finansal riskten korunma konusu kalem, işletmenin petrol stoklarıdır.
- Finansal riskten korunma aracı, vadeli işlem sözleşmesidir.
- Ancak etkin bir finansal riskten korunma söz konusu olduğunda FRK muhasebesi uygulanabilir. Bunun için FRK konusu kalem ile FRK aracının kayıp ya da kazançlarının birbirlerine olan oranının %80 ile %125 aralığın-

da gerçekleşmesi zorunludur. Aksi halde FRK muhasebesi uygulanamaz.

d. Etkin bir FRK söz konusu olduğunda; Petrol stokları bilanço tarihindeki piyasa değeri ile değerlendirilerek, değer artış ya da azalışı gelir tablosuna yansıtılacaktır. Örneğimizde Haziran sonu itibarıyla stokların değeri 12,000 YTL (1,000 varil x (108-120)) azalarak 108,000 YTL olacak ve bu değer gelir tablosunda bir zarar unsuru olarak yer alacaktır.

e. Petrol stoklarının değerlemesine eş zamanlı olarak, FRK işleminin diğer elemanı olan vadeli işlem sözleşmesinin de piyasa değeriyle değerlendirilerek bilançoda yer alması gerekir. Buna göre vadeli işlem sözleşmesinin değeri 12,000 YTL (1000 varil x (120-108)) olarak bilançonun finansal varlıklar sınıfında yer alması ve sözleşmeden doğan kazancın ise gelir tablosuna yansıtılması gerekir. Böylece FRK muhasebesi sayesinde karın dalgalanması önlenmiş olacaktır.

f. Ancak yukarıdaki varsayımlarda, mükemmel bir korunma vardır. Çünkü kayıp ve kazanç oranı 1'dir, diğer bir ifadeyle %100'dür (12,000 YTL / 12,000 YTL). Ayrıca vadeli işlem sözleşmesinin vadesine (31 Temmuz) kadar geçecek süre zarfındaki paranın zaman değeri ihmal edilmiştir.

g. Örneğin, Haziran ayının son gününde vadeli işlem sözleşmesinin pi-

yasa değeri varil başına 110 YTL olsaydı o zaman vadeli işlem sözleşmesinden doğan kazanç 10,000 YTL (1,000 varil x (120-110)) olacaktır. Bu durum FRK muhasebesinin uygulanmasına engel teşkil etmeyecekti. Çünkü kayıp/kazanç oranı %120 $[(12,000/10,000) \times 100]$ olarak hesaplanarak etkin bir korunma olduğu görülecekti. Bu örnekte paranın zaman değeri ihmal edilmiştir. Paranın zaman değeri dikkate alınsaydı o takdirde, vadeli işlem sözleşmesinden doğan 10,000 YTL'nin geçerli bir faiz oranı ile vadesine kalan 30 günlük süre için iskonto edilmesi ve bulunacak bu yeni değere göre etkin bir korunma olup olmadığının test edilmesi gerekecekti.

h. Eğer etkin koruma olmasaydı o takdirde petrol stoklarının değeri yeniden değerlendirilmeyecek ve sadece vadeli işlem sözleşmesi piyasa değerine göre bilançoya alınmış olacaktır. Bu durumda işletmenin dönem kar veya zararı dalgalanma riskiyle karşılaşmış olacaktır.

Nakit akış riskinden korunma muhasebesi, bilançoda yer alan bir varlığın ya da yükümlülüğün veya gerçekleşme olasılığı yüksek olan tahmini bir işlemin değerinin piyasa değerine göre değişim göstermesi sonucunda bir işletmenin katlanacağı nakit çıkış riskinin ortadan kaldırılmasına yönelik işlemlerin muhasebeleştirilmesine

ilişkin esasları belirtmiştir. Örneğin; değişken faizli borçlanmalar veya yüksek bir olasılıkla gelecekte ihraç edilecek tahviller, gerçekleştirilecek satışlar ya da yapılacak alışların piyasa değerlerinde oluşabilecek değişikliklere ilişkin riskleri ortadan kaldırmak amacıyla satın alınan türev sözleşmeler ile bu kapsamda korunan kalemler, nakit akış riskinden korunma muhasebesinin konusunu oluştururlar. Nakit akış riskinden korunma muhasebesi yönteminden yararlanabilmek için etkin bir korunma yani korunma konusu kalem ile korunma aracının değerinde piyasa fiyatlarına göre oluşacak değişimin (kayıp ya da kazançların birbirine oranının) %80-%125 oranları aralığında olması gerekir. Bu durumda korunma aracının üzerindeki kayıp ya da kazancın etkin olan kısmı, diğer bir ifadeyle korunma konusu kalem üzerindeki değer değişimini karşılayan bölüm, doğrudan öz sermaye’de raporlanır. Etkin olmayan bölüm, yani korunma konusu kalem üzerindeki değişimi karşılamayan kayıp ya da kazanç kısmı, ise gelir tablosunda raporlanır (TMS 39/95).

Örnekler:

I. Faiz oranı takası (interest rate swap): Bir işletmenin 1 Ocak 2008 tarihinde beş yıl vadeli, yıllık değişken faiz ödemeli ve peşin değeri 50,000 YTL olan bir tahvil ihraç ettiğini, değişken faiz oranının faiz ödeme tari-

hinde piyasada geçerli olan faiz oranı üzerinden hesaplanacağını varsayalım. İşletme yönetiminin faiz oranlarının yükseleceği yönünde bir beklentisi olduğunu düşünelim. Eğer işletme yönetiminin bu beklentisi gerçekleşirse o takdirde işletmenin daha fazla tutarda faiz ödeyeceği yani yüksek tutarda bir nakit çıkışı olacağı açıktır. Bu yüzden yönetim, tahvilin ihraç tarihindeki değerine eşit tutarda ve eş zamanlı olarak, “sabit faiz ödemesi yapma ve değişken faiz tahsil etme” hakkı veren beş yıl süreli bir vadeli işlem sözleşmesi (faiz oranı takası) satın almış olsun. Vadeli işlem sözleşmesine göre işletmenin ödeyeceği faiz oranı, tahvilin ihraç edildiği tarihte geçerli olan %15 faiz oranı üzerinden sabitlenmiştir. 31 Aralık 2008 sonu itibarıyla piyasada geçerli olan faiz oranı %17’ye yükselmiştir. Bu durumda 31 Aralık 2008 tarihi itibarıyla işletme söz konusu tahvilleri ve vadeli işlem sözleşmesini aşağıdaki şekilde muhasebeleştirilecektir:

- Finansal riskten korunma konusu kalem, işletmenin ihraç ettiği tahvillerdir.
- Finansal riskten korunma aracı, vadeli işlem sözleşmesidir.
- Ancak etkin bir finansal riskten korunma söz konusu ise nakit akışı riskinden korunma muhasebesi uygulanabilecektir.

d. Tahvilin ihraç tarihindeki peşin değeri 50,000 YTL'dir. İhraç tarihindeki faiz oranına göre tahvil yükümlülüğünün yıl sonunda $50,000 \times (1+0.15) = 57,500$ YTL olması beklenirken, aynı tarihte faiz oranlarındaki artış nedeniyle bu yükümlülük $50,000 \times (1+0.17) = 58,500$ YTL olarak gerçekleşmiştir. Aradaki 1,000 YTL'lik ilave fark, 7,500 YTL faiz giderine eklenerek toplam 8,500 YTL faiz gideri olarak gelir tablosuna yansıtılır. Böylece işletme beklediğinin üzerinde bir faiz giderine katlanarak ilave bir nakit çıkışına engel olamamıştır. Tahvilin ihraç edilmesinde ve yıl sonundaki faiz ödemesinde aşağıdaki kayıtların yapılması gerekir:

1 Ocak 2008

(B) Kasa/Banka 8,500
(A) Tahviller 8,500

31 Aralık 2008

(B) Tahvil faiz giderleri 8,500
(A) Kasa/Banka 8,500

e. Ancak, vadeli işlem sözleşmesine göre işletme 31 Aralık 2008 tarihi itibarıyla $50,000 \times (1+0.15) = 57,500$ YTL ödemekle yükümlüdür. Aynı zamanda $50,000 \times (1+0.17) = 58,500$ YTL tahsil etme hakkına sahiptir. Bu değerleri netleştirecek olursak, işletmenin 1,000 YTL faiz kazancı elde ettiği görülmektedir. Bu tutar işletme tarafından tahsil edilerek aşağıdaki şekilde kayda alınır:

31 Aralık 2008

(B) Kasa/Banka 1,000
(A) Tahvil faiz giderleri 1,000

f. Böylece işletme vadeli işlem sözleşmesi sayesinde nakit artış riskinden korunmuştur. Çünkü faiz artışı bir yandan kayba neden olurken diğer yandan bir kazanç sağlamıştır.

g. Nakit artış riskinden korunma muhasebesi sayesinde, işletmenin karındaki dalgalanmanın önüne geçilmiştir.

h. Bunun yanı sıra; finansal riskten korunma aracından kaynaklanan kazanç veya kayıpların etkin olduğu tespit edilen kısmı öz sermaye değişim tablosu aracılığıyla doğrudan öz sermaye'de muhasebeleştirilir (TMS 39/95-96). Dolayısıyla, işletmenin elindeki vadeli işlem sözleşmesinin, finansal riskten korunmanın etkin olduğunu göstermek amacıyla, piyasa değeri üzerinden kayda alınması gerekir. Her bilanço tarihinde; vadeli işlem sözleşmesinin piyasa değerinin, önceki kayıtlı değeri ile karşılaştırılması ve bulunacak değişim tutarının öz sermaye hesabına kaydedilerek vade sonuna kadar izlenmesi gerekir. Bu işlem yapılırken, bir finansal varlık ya da finansal borç hesabı altında takip edilen sözleşme değeri, öz sermaye hesabı ile karşılıklı olarak düzeltilir. Vadeli işlem sözleşmesi sona erdiğinde bu hesaplar kapanacaktır. Örneği-

mizdeki vadeli işlem sözleşmesinin 31 Aralık 2008 tarihinde geçerli olan piyasa değerine göre etkin olduğu tesbit edilen kısmının 2,600 YTL ve bir sonraki yıl sonunda ise 1,800 YTL olduğu varsayıldığında aşağıdaki gibi kayda alınması gerekir:

31 Aralık 2008

(B) Finansal varlıklar	2,600
(A) Öz sermaye	2,600

31 Aralık 2009

(B) Öz sermaye	800
(A) Finansal varlıklar	800

II. Bağlayıcı yükümlülükler: Bir işletmenin ABD' den 10 milyon ABD doları değerinde bir makine almak üzere sözleşme imzaladığını ve makinelerin altı ay sonra teslim edileceğini düşünelim. Sözleşmenin imzalandığı tarihte döviz kurunun 1 ABD doları = 1.2 YTL olduğunu, işletmenin döviz kurlarında önemli bir artış beklentisi içinde bulunduğunu ve bu riski bertaraf etmek amacıyla bir forward sözleşme (vadeli işlem sözleşmesi) satın aldığını varsayalım. Söz konusu forward sözleşmeye göre işletmenin altı ay sonra 10 milyon ABD dolarını, 1 ABD = 1.2 YTL döviz kuru üzerinden satın alma hakkı olduğunu kabul edelim. Eğer işletme bilançosunun düzenleneceği tarihte piyasadaki döviz kurunda bir değişiklik olursa, bu değişimin FRK muhasebesi kapsamında finansal tablolara yansıtılması gerekir. Ancak makine henüz ithal edilme-

diği için söz konusu değişimi kayıtlara almak mümkün olmayacaktır. Bu durumda sadece forward sözleşmesinin etkin olan kısmının (makinenin maliyeti üzerinde oluşan kur kaybı ya da kazancını aşmayan bölümün) kayıtlara alınması gerekir. Bahsi geçen döviz kurunun bilanço tarihinde 1 ABD doları = 1.5 YTL olarak gerçekleştiğini varsayarsak, işletmenin forward sözleşmesine göre bilanço tarihi itibarıyla 3,000,000 YTL (10 milyon ABD doları x (1.5-1.2)) tutarında kazancı oluşur. Bu kazancın bilanço tarihinde aşağıdaki şekilde kayıtlara alınması gerekir:

(B) Finansal varlıklar	
(vadeli işlem sözleşmesi)	3,000,000
(A) Öz sermaye	3,000,000

Görüldüğü üzere söz konusu kazanç tutarı gelir tablosuna alınmamış ve geçici olarak öz sermaye hesaplarına kaydedilmiştir. Bu kayıt gereklidir çünkü finansal riskten korunma konusu kalem, yani makine, üzerindeki kur riski henüz gerçekleşmemiş ve gelir tablosuna yansıtılmamıştır. Kur riskinden doğacak kayıplar gelir tablosuna yansıtıldığı oranda forward sözleşmeden doğan kazançların gelir tablosuna yansıtılması TMS 39' un temel ilkelerinden birini oluşturur. Örneğimizde makine üzerindeki kur riski amortisman yoluyla gelir tablosuna yansıtılacağından finansal riskten korunma aracından sağlanan kazançlar

da aynı sürede gelir tablosuna yansıtılacaktır.

Diğer taraftan TMS 39' a göre yurt dışındaki işletmelerde bulunan net yatırım riskinden korunma amaçlı işlemler de nakit akış riskinden korunma işlemlerine benzer şekilde muhasebeleştirilmektedir. Yukarıda açıklanan nakit akış riskinden korunma işlemlerine ilişkin uygulamalar yabancı yatırım riskinden korunma amaçlı işlemler için de geçerlidir.

6. Sonuç

Finansal araçlara ilişkin standartların süreci yaklaşık yirmi yıllık bir geçmişe sahip olsa da Dünya'da bu standartlar üzerindeki tartışmalar hala devam etmektedir. Tartışmaların temel konusunu, finansal araçların piyasa değeriyle raporlanması oluşturmaktadır. Piyasa değerindeki değişimleri bilanço tarihinde dikkate almak suretiyle yapılacak bir raporlamanın işletme karlarında sürekli bir dalgalanmaya neden olacağını ileri süren kesimler olsa da, günümüz koşullarında yaygın olarak kullanılan türev finansal araçların, işletmenin finansal durumunu kullanıcı gruplara en doğru biçimde aktarmak amacıyla bilanço kayıtlarına alınmak istenmesine dair bir görüş birliği bulunduğu ve bugün için bu tür bir finansal işlemin ölçülmesinde kullanılacak gerçeğe en uygun değer aracının ise piyasa değeri olduğu da bir gerçektir.

Ülkemizde söz konusu finansal araçlar sınırlı olarak kullanılmaktadır. Özellikle türev araçların kullanımı oldukça azdır. IMKB' ye kayıtlı bulunan 12 bankanın 2005 yılı finansal tabloları üzerinde yapılan bir araştırmada sadece iki bankanın finansal riskten korunma işlemleri muhasebesine uygun raporlama yaptığı tesbit edilmiştir (Türel, A. ve Selvi, Y., 2007). Ancak bu durum piyasalardaki ekonomik gelişmelere paralel olarak zaman içerisinde artış kaydedecektir. Bu nedenle, ülkemizdeki işletme çevrelerinin finansal araçlara olan ilgisi arttıkça bu konudaki muhasebe standartlarına olan ilgi de artacaktır.

KAYNAKÇA

- Downes J. ve Goodman J.E (2003) **Dictionary of Finance and Investment Terms**, 6th. ABD: Barron's Educational International Financial Reporting Standards (2007) **International Accounting Standards**, Lexis Nexis, International GAAP®online [elektronik kaynak].
- Mısırlıoğlu, I.U. (2005), "Finansal Araçların Finansal Tablolara Alınması ve Değerlemesine İlişkin Temel İlkeler", **Muhasebe Dünyası Dergisi**. 1 (2005): 1-31.
- Türel, A., Selvi, Y. (2007) "Accounting Issues Related to Hedge Accounting for Derivatives", **Muhasebe Dünyası Dergisi**. 1 (2007): 97-116.
- Türkiye Muhasebe Standartları Kurulu

(2006a) Finansal Araçlar: Sunuma İlişkin Türkiye Muhasebe Standardı (TMS 32) Hakkında Tebliğ, Sıra No: 40, **Resmi Gazete**, 28.10.2006 – 26330; Değişiklik, 15.7.2007 – 26583.

Türkiye Muhasebe Standartları Kurulu (2006b) Finansal Araçlar: Muhasebeleş-tirme ve Ölçmeye İlişkin Türkiye Muha-

sebe Standardı (TMS 39) Hakkında Tebliğ Sıra No: 41, **Resmi Gazete**, 03.11.2006 – 26335; Değişiklik, 15.7.2007 – 26583.

Türkiye Muhasebe Standartları Kurulu (2007) Finansal Araçlar: Açıklamalara İlişkin Türkiye Finansal Raporlama Standardı (TFRS 7) Hakkında Tebliğ, Sıra No: 42, **Resmi Gazete**, 30.01.2007 – 26419.

